

„PÍŠTE MI BRZY, PROSÍM VELMI, A HODNĚ MNOHO“

PROSBY, OMLUVY A PŘÍKAZY V DOPISECH BOŽENY NĚMCOVÉ ŽENÁM

Lucie Římalová

Jaroslava Janáčková ve své práci o dopise v uměleckém osudu Boženy Němcové (srov. Janáčková 1994/1995) upozorňuje nejen na tvůrčí krizi, v níž se spisovatelka ocitla v roce 1857, ale i na fakt, že „v tísních osudného roku 1857 procházel citelnou proměnou také dopis Němcové“. (Janáčková 1994/1995, s. 200)

Spisovatelčiny dopisy z přelomu 50. a 60. let jsou opravdu jiné než dopisy napsané v dřívějších letech. Platí to i pro dopisy ženám.¹ Oproti textům z let dřívějších jsou méně přizpůsobeny individualitě adresátky, obsahují méně dialogických prvků a pasáží obrácených k adresátce, naopak v nich přibývá pasáží o pisatelce a jejích problémech. Je omezen repertoár sebestylizací; celkově jsou dopisy stylově jednotvárnější, mizí z nich beletristické prvky, přibývá výčtů a monotónních popisů. Někdy chybí i formální znaky žánru, jako oslovení či podpis.

¹ Ve čtyřdílných Listech B. Němcové (1951, 1952, 1960, 1961) je (včetně krátkých vzkazů a neodeslaných náčrtů) otištěno 92 dopisů ženám.

Tyto změny lze dobře pozorovat i na drobnějších jevech: velmi zajímavé jsou např. *komunikační funkce prosby, omluvy a příkazu*, které se objevují v dopisech téměř všem adresátkám a tvoří bohatý a rozmanitý materiál.

Distribuce tří zkoumaných funkcí není rovnoměrná. V dopisech z přelomu 40. a 50. let, které jsou určeny převážně ženám (přítelkyním, známým), jež nebyly s autorkou v příbuzenském vztahu, převládají prosby a omluvy. V dochovaných dopisech z přelomu 50. a 60. let, z nichž většina je adresována dceři Doře, však výrazně převažují příkazy.

V ranějších dopisech přítelkyním se příkazy téměř neobjevují pravděpodobně proto, že by nebyly pro dopisy tohoto typu adresáta vhodné a mohly by působit nezdvořile, neboť v případě příkazu je vztah mluvčího a adresáta ztvárněn nesymetricky: osoba vydávající příkaz se staví do nadřazeného postavení vůči osobě, které je příkazováno. V dopisech Doře však pisatelka mohla užít jak prosbu, tak příkaz. Volba příkazu možná svědčí o naléhavosti, se kterou požadovala splnění žádaného, možná též o menším ohledu na adresátku a větším důrazu na sebe, své potřeby.

Ani *prostředky vyjádření* prosby, omluvy a příkazu nejsou ve všech obdobích stejné. V dopisech ženám je celkem sedmnáct různých způsobů indikace prosby (např. imperativ; explicitní performativní formule *prosím /tě, vás/ + abys/te/*; otázka; vyjádření pocitů pisatelky), osm způsobů indikace omluvy (např. konstrukce *nehněvej/te/ se...*) a šest způsobů indikace příkazu (např. imperativ či modální sloveso *muset*). Rozmanitost použitých prostředků je však typická pouze pro dopisy z let dřívějších, v dopisech z přelomu 50. a 60. let převládá jediný prostředek – imperativ ve funkci příkazu.

Výrazně se v průběhu života Boženy Němcové mění i *orientace proseb, příkazů a omluv*. V dopisech z ranějšího období spisovatelčina života se prosby, příkazy a omluvy orientují hlavně na *kontakt s adresátkou a s osobami v jejím okolí*. Tyto prosby jsou součástí „vyjednávání“ o vzájemných vztazích mezi pisatelkou a adresátkou – prozrazují snahu pisatelky udržovat vztah určité kvality a intenzity a zachovat jej i v budoucnosti. Početná je mezi nimi podskupina týkající se písemného kontaktu, kterou je ještě možné rozdělit na dva typy.

V prvním typu je tím, ke komu se váže proces psaní (tj. tím, kdo má psát, kdo je ke psaní vyzýván atp.), adresátka. Jde většinou o prosby o odpověď na dopis. Němcová adresátku vybízí k napsání dopisu různými formami, které odkazují buď explicitně k psaní, např. sloveso *psát*: *Pište mi brzy, prosím velmi, a hodně mnoho* (I, 92)², nebo obecně k sdělování – psaní je pak jen jednou

z možností, jak sdělení realizovat, např. *Vzkaž mi, jak Ti dnes je, ano?* (II, 12); *sděl mi tedy adresu, bude-li vůbec třeba.* (II, 38)

Prosby o dopis představují zřejmě do jisté míry konvencionalizované, zdvořilostní prvky. O tom svědčí jejich umístění v závěrečných částech dopisu a také jejich téměř monotónní forma – většinou jsou vyjádřeny imperativem (např. *Piš mi zase*, I, 251), popř. imperativem a částicí *prosím*. Díky různým prostředkům intenzifikujícím prosbu (adverbium *velmi*, oslovení, vykřičník atd.) přesto nepůsobí jako pouhé fráze, např.: *ještě jednou prosím tě pís* (I, 145); *Pište mi brzy, prosím velmi, a hodně mnoho.* (I, 92) O opravdovém zájmu Boženy Němcové na udržování korespondence svědčí např. následující ukázka z dopisu Elišce Lambllové. K prosbě, aby jí adresátka napsala, pisatelka přidává ještě svou představu o kvalitě odpovědi (*hodně mnoho*) a o jejím obsahu. Vytváří vlastně pro adresátku „nabídku“ témat, „osnovu“ jejího dopisu. Usnadňuje tím adresátce práci a snaží se předejít situaci, kdy by jí adresátka neodpověděla, protože by nevěděla, o čem psát. Nabídnutá témata jsou velmi prostá (každodenní život, četba, hospodářství), nepřímo naznačují, že pisatelka neočekává od adresátky intelektuální dopis, že ji zajímají zcela všední problémy. Takto se do textu promítá ta sebestylizace Němcové, kterou je možné rámcově shrnout pod obraty „jsme si rovny“ a „obě jsme ženy“; skutečnost, že autorka adresátce navrhuje, o čem psát, ji ovšem rámuje jako poněkud výše postavenou či zkušenější – zejména v oblasti psaní: *Pište mi zase a hodně mnoho, popište mi, jak trávíte čas, co robíte celý den, co čtete, vůbec Vaše živobytí, a přitom Vaše hospodářstvíčko.* (II, 57)³

V druhém typu proseb a omluv s tématem psaní je tím, ke komu se proces psaní vztahuje (kdo píše, popř. kdo měl psát, ale nenapsal), sama autorka, tj. Němcová. Jedná se především o omluvy za opožděnou odpověď na dopis. Tyto omluvy (ale i omluvy za neuskutečněné jiné druhy kontaktu, např. návštěvy) bývají umístěny na začátku dopisu, většinou ihned po oslovení. Jsou indikovány nejružnějšími prostředky, často nepřímo objasněním příčin, proč nebylo možno psát. Těmto zdůvodněním často dominují osobní problémy – špatné duševní rozpoložení, potíže se zdravím, s rodinou.

Funkcí výčtu obtíží nemusí být jen snaha zmírnit případné adresátčino negativního hodnocení pisatelčina mlčení, ale také sblížení obou žen. Podle sociolingvistky Deborah Tannenové (srov. 1991, s. 94) je sdělování nejružnějších událostí a tajemství z vlastního života důležitou složkou přátelství mezi ženami a sdílení starostí upevňuje pouta vzájemného vztahu. Sbližovací účinek by ale mohl být narušen tím, že v některých případech si Němcová při sdělování svých problémů udržuje určitý odstup a neuvádí podrobnosti (viz např. *jakási churavost*

3 Podobné „návod“y, jak psát, dává B. Němcová i jiným adresátům, hodně např. synu Karlovi (o tom viz Macurová 1996).

v následující ukázce): *Již bych byla Vám odpověděla a za obstarání vzorů národního kroje poděkovala, kdyby mně nebyla jakási churavost v tom zabráňovala.* (I, 107)

Někdy se do úvodní omluvy promítá sebestylizace pisatelky a její představa o adresátce. Např. Žofii Rottové píše Němcová sentimentální dopisy plné citů, posílá jí básně atd. Také začátek následujícího dopisu obsahuje nejen oslovení a omluvu, ale i vyznání citů k adresátce: *Dobrá, rozmilá Zofie! Odpust mi, že jsem nepsala, však znáš příčiny, proč jsem přestala, a jsi přesvědčená o mé lásce k Tobě, a že bych si té radosti neodepřela s Tebou se pobavit, kdyby toho čenichání nebylo.* (II, 40) Obrat *však znáš příčiny* zároveň odkazuje k sebestylizaci zdůrazňující společný „svět“ pisatelky a adresátky.

Téma psaní se objevuje i v omluvách, jejichž funkcí je organizovat text, zejména signalizovat jeho konec. Autorka tento typ omluv konstruuje většinou jako konstatování, že by mohla ještě mnoho psát, ale něco jí v tom brání, např.: *Já bych ještě mnoho mohla psát, ale děti již vstávají, a já musím přestat.* (I, 12)

Oba podtypy proseb a omluv s tématem psaní (tj. prosby o dopis i omluvy za mlčení) naznačují přání pokračovat ve vztahu a udržovat nepřetržitost korespondence; jsou však v zajímavém protikladu. Omluvy bývají na začátku dopisu (umístění souvisí s jejich funkcí navázat kontakt, který byl vinou pisatelky na delší dobu přerušeno). Přestože je jich většina vystavěna podle podobného schématu (sdělování, co pisatelka chtěla udělat, a uvádění příčin, proč se zamýšlené činnosti neuskutečnilo), působí rozmanitě. Často jsou dosti dlouhé (srov. např. dopis Antonii Bohuslavě Reissové-Čelakovské z 25. 11. 1846, I, 48). Prosby o dopis jsou naopak na konci textu (opět to souvisí s jejich funkcí – vyjádřit přání pokračovat v kontaktu), jsou stručnější, formálně jednodušší a méně osobité.

Kontakt s adresátkou se však neomezuje jen na písemné aktivity. Němcová také prosí adresátku, aby ji navštívila, aby jí něco vyprávěla (např. o právě přečtené knize). Někdy je pozvání k návštěvě prosté, vyjádřené např. jen otázkou, zda by adresátka mohla přijít. Některé adresátky ovšem vybízí k vzájemnému setkání dosti naléhavě, např. v následujícím „zvacím“ dopise Veronice Vrbíkové je vybidnutí k setkání několikrát opakováno, pokaždé je užita jiná forma:

Jak doslýchám, chodiš ráda na pouty, jakpak kdybys připutovala i k panně Marii Třebovské? /.../ Avšak beze všech žertů, přijet sem mohla bys, sestro, bylo by nám zde volno, nejlépe bychom seznaly se a že by se ti zde líbilo, to jsem jista, neboť je zde rozkošná krajina. Přitom bys také seznala moji rodinu /.../ Tedy prosím, sestřičko, nerozmýšlej se dlouho a putuj k panně Marii, k sestře Boženě a otci duchovnímu panu Matouši. To bude lepší než dvacet listů! S Bohem a na shledanou?

(I, 184).

Prosbu o dovození, zda smí pisatelka adresátku navštívit, je však ojedinělá (pouze v dopise Lauře Hanušové): *Já toužím s Tebou promluvit, bychom více a více seznaly se a k sobě přilnuly. Vid' že dovolíš, bych zítra večer k Tobě si opět zašla!* (I, 158) Božena Němcová se většinou omlouvá, že adresátku nenavštívila. Volí podobnou strukturu, jako u omluv, proč dlouho nepsala. Opět sděluje, co chtěla udělat a proč to neudělala. Např. Johanně Rottové-Mužákové, ženě, která má také rodinu, píše o svých rodinných starostech. Zdůrazňuje tím, co mají s adresátkou společné (užívá sebestylizace „obě jsme ženy“): *Chtěla jsem hned ráno k Vám jít, ale měla jsem nepokojnou noc s Jarouškem, měl průjem opět; ráda bych tedy zůstala do odpoledne doma, abych věděla, jak dále bude, obklady mu dávala a pitím ho hleděla.* (II, 10)

Časté omluvy, že adresátce nepsala, i omluvy, že nepřišla na návštěvu, mohou naznačovat, že si Němcová přeje uskutečnit více, než dokáže, že jí často plány selžou. Nabízí se tu podobnost s tvůrčími záměry, které se jí později také nedaří dovést do konce. V některých případech by ale omluvy mohly být jen zdvořilostní – pisatelka adresátku navštívit nechce, pokládá ale za zdvořilé předstírat, že to udělat chtěla. Samotná korespondence však na potvrzení této domněnky nestačí.

Dalším, specifickým druhem proseb a omluv orientovaných na kontakt s lidmi jsou prosby o radu; vztah komunikantů je v nich ztvárněn nesymetricky – kdo žádá radu, vystupuje jako závislý. Prosby o radu jsou součástí té sebestylizace Němcové, ve které snižuje sebe a své schopnosti a vyvyšuje adresátku. Zároveň se do nich většinou promítá i její sebestylizace do role spisovatelky, neboť obvykle žádá rady právě ohledně své tvorby. O takové přispění (týkající se povídky *Pomněnka šlechetné duše*) žádá např. Žofii Rottovou; všimněme si zajímavého tvaru *uděláme*, kterým pisatelka připisuje své dílo i adresátce jako „spolutvůrkyni“:

Jestli myslíš, že by se to, pořádněji zpracované, i pro veřejnost hodilo, uděláme to, snad jako denník chudého děvčete, ráda bych, abys mi radila často, když chci něco psát, a na tvém úsudku mi více záleží než tisíc kritik.

(I, 251)

Na kontakt s lidmi jsou zaměřeny i prosby, pomocí nichž se Němcová snaží prostřednictvím adresátky pěstovat vztahy i s dalšími členy její rodiny, případně s lidmi adresátce jinak blízkými. Nezřídka následuje několik těchto proseb za sebou, např.: *Přiloženou cedulku dej Míň a pozdravuj ji; rodičům tvým mě poroučej a pana Mikšíčka pozdravuj.* (I, 192) Většinou je těžké určit, do jaké míry spisovatelce na vztazích s těmito lidmi záleží a do jaké míry jde jen o formální zdvořilost. Často také vyřizuje pozdravy a políbení od členů své rodiny (manžela, dětí) adresátce a členům její rodiny – udržuje tak vzájemné kontakty „všech se všemi“.

V dopisech z přelomu 50. a 60. let je většina proseb a příkazů orientována k *manipulaci s věcmi*. Prosby a příkazy s tématem „věci“ se samozřejmě objevují i v dopisech z dřívějších období, nejsou však tak časté a týkají se převážně věcí ne zcela „přízemních“. Frekventovaným tématem je četba, např. s Žofií Rottovou si pisatelka vyměňuje básně a půjčuje si od ní časopisy: *Pošli mi příslibenou báseň, máš-li ji při ruce* (I, 214); *Prosím též o Týdeník, a zdali Lumíra a Illustrirte možno mi půjčit?* (II, 14) Občas se vyskytují prosby týkající se oblečení. Kupříkladu Veroniku Vrbíkovou spisovatelka žádá, aby jí v Brně zjistila cenu látek na dámské pláště. Je zajímavé, že prosba se objevuje jako nepoetický závěr vůbec prvního dopisu, který Vrbíkové píše. Žádosti předcházejí mj. úvahy o vlastenectví v Čechách a na Moravě a přání, aby si s adresátkou dobře rozuměly:

Ještě jednu prosbu; řeklo se mi, že v Brně látky na ženské pláště mnohem lacinější jsou, než u nás. Buď tak laskavá a poptej [se], zač je loket vlněné látky jednobarevné; ráda koupila bych si na plášť, a zdá se mi to u nás příliš drahé; stojí zde loket krátký 6 zl. v. č. Jen se ale nehněvej, že tě na poprvé komisemi obtěžuju.

(I, 153)

Forma proseb orientovaných na manipulaci s věcmi je v dopisech z přelomu 40. a první poloviny 50. let rozmanitá, prosby jsou často vyjádřeny mnoha slovy, složitými souvětími, jsou zdůvodněné a doplněné omluvou. Předávání věci je do detailů zorganizováno, jako např. v žádosti o taneční pořádek adresované Karolině Staňkové:

Chtěla jsem psát do Vídně na některého z těch mladíků o jeden taneční pořádek, ale nevím na žádného adresu. Budeš tak laskavá, a objednáš mi jeden? – Ráda bych ho měla skrze ty kroje. Peníze za něj dá Ti pan Čejka a take jemu budeš ho moc potom odevzdat, protože beztoho kníhy posílat bude.

(I, 73–74)

V dopisech Doře z přelomu 50. a 60. let se nevyskytují prosby, ale pouze příkazy. Jsou vyjádřeny většinou imperativem, následuje jich i více za sebou, nejsou ani zdůvodněny, ani doplněny omluvou. Orientace na věci převládá nad jinými tématy velmi výrazně. Např. v pěti dopisech z roku 1861 je celkem 59 imperativů v 2. os. sg., z toho „kontakto­vých“ jen šest (*pozdravuj, piš* /2x/, *řekni* /2x/, *popros*), dva jsou o cestování (*přijed', nepřijed'*). Ostatní (51!) příkazují různou manipulaci s věcmi: *udělej, přikup, zaříd', zaplat', slož, ulož, polož, odlož, schovej, odstav* aj. Frekventované jsou tvary *pošli* (9x), *dej* (12x, z toho dvakrát

vazba „dej něco udělat“) a *kup* (10x).⁵ Matka navíc předepisuje Doře její činnost do detailů, píše, co a za kolik má Dora koupit, ale určuje také konkrétní obchod:

Kup mně také ještě jeden šátek u Sedmíků a sobě také jeden – za 45 – je 90 kr. – U papírníka v Ovocné v krámě před Gablerovým kup mi 2 listy s Riegrovou podobiznou, štangličku vosku červenou – ten, co jsi koupila, rozdrtil se mi – a potom olůvko – Hardtmuth – na to 45 kr.

(IV, 123)

Věci, o jejichž obstarání či zaslání pisatelka v dopisech Doře žádá, lze rozdělit do čtyř skupin:

1. oblečení, např. *punčochy, závinky do vlasů, šátek, rukavičky (s dvěma knoflíčkama), síťka* (patrně na vlasy), *kapesní šátek, brazlety* (náramky), *piková sukně*;

2. psací potřeby: *štanglička vosku červená, olůvko Hardtmuth, 7 obálek, perořízek*;

3. další potřeby: *nitě, houba, 2 listy s Riegrovou podobiznou, nůžky, stříbrná lžíce*;

4. knihy a jiné slovesné výtvary: *popis pohřebu* (Karla Havlíčka Borovského), *ilyrský slovník, notic ze Slovenska* (zápisník).

Pisatelčiny příkazy, aby jí Dora poslala oblečení a různé oděvní doplňky, mohou svědčit o snaze zkrášlit se či aspoň vylepšit svůj zevnějšek. Snaha mít po ruce některé psací potřeby (asi ty, na které je zvyklá), by mohla naznačovat i to, že se autorce nedařilo psát, doufala však, že když si zařídí všechny vnější podmínky tak, jak byly v době, kdy se jí psalo snadněji, schopnost psát se zas vrátí. To je ovšem domněnka, k níž nemůžeme poskytnout další doklady.

Mezi prosby orientované na věci patří také prosby o půjčení peněz. Mají oproti jiným prosbám v dopisech ženám podobu pouze krátkých vzkazů (někdy jen několika řádků na vizitce)⁶ a po změně oslovení by mohly být určeny i jiné osobě. Kombinují se většinou jen s dalšími dvěma komunikačními funkcemi: omluvou a slibem, kdy pisatelka peníze vrátí, např.: *Prosím Tě, Lotinko, nehněvej se, že Tě obtěžuju, ale to víš, že se nemáme komu obrátit. Půjč jen as 40 kr., já Ti je zítra přinesu, Josef Fričů mi vzkázal, že mi přinese zítra 4 fr* (III, 137). Někdy je součástí také vysvětlení, proč peníze potřebuje: *Prosím Tě, Katinko, půjč mi do*

5 Ve třech dopisech Doře z 2. pol. 50. let bylo celkem pouze 15 imperativů v 2. os. sg. Většina (11) je orientována na kontakt s adresátkou a dalšími osobami (*vyříd, řekni, odevzdej, dej, pozdravuj* /4x/, *piš* /3x/). Zbýlé čtyři se týkaly momentálního problému, organizace Dořiny cesty za matkou (*jed, přijed, nepříjed, nejezděj*).

6 V dopisech B. Němcové ženám je celkem šest proseb o půjčení peněz – pět jich pochází z let 1857–1861, jedna z roku 1851.

zejtří 2 fr., já si musím koupit tu stříkačku a [ne]mám dost peněz na ni, – zítra pošle mi p. V. – a hned pošlu. (IV, 120)

Jak korespondují proměny proseb, omluv a příkazů s proměnami celého dopisu? Jak v dopise ubývá dialogičnosti, orientace na adresátku a přibývá monologičnosti a soustředění na sebe samu, ubývá proseb, omluv a příkazů orientovaných na kontakt s lidmi a přibývá proseb a příkazů orientovaných na věci a jejich získávání pro sebe. Výčetovost a větší monotónnost dopisů jsou zrcadleny řetězením příkazů a zmenšením rozmanitosti prostředků, jimiž jsou příkazy, prosby a omluvy vyjádřeny. Postupné oslabení respektu k charakteru adresátky se v příkazech, prosbách a omluvách projevuje také: příkazy Doře by mohly být určeny i jiné ženě, vůči níž by se Němcová cítila v nadřazeném postavení. Také prosby o peníze z přelomu 50. a 60. let by po změně oslovení mohly být adresovány i jiné osobě.

PRAMENY

NĚMCOVÁ, Božena

1951 *Listy I*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1952 *Listy II*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1960 *Listy III*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1961 *Listy IV*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

LITERATURA

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1994/95 „Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové“, *Český jazyk a literatura* 45, 1994/95, č. 9/10, s. 193–201

MACUROVÁ, Alena:

1996 „Kávu nepí, nekuř mnoho /.../ a o peníze mu nepíš. Život a komunikace podle Boženy Němcové“, in *Jazyk a jeho užívání* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 230–239

ŘÍMALOVÁ, Lucie

1998 *Proměny pisatele a adresáta*. Dopisy B. Němcové ženám (Praha: FF UK, diplomová práce)

TANNENOVÁ, Deborah

1995 *Ty mti prostě nerozumíš*. Jak spolu komunikují ženy a muži (Praha: Mladá fronta)